

Hand in hand voor christelijke wetenschap

Interview met Ab Flipse over katholieken en gereformeerden rond 1900

Geloof en wetenschap Aart Deddens

In mei 2014 promoveerde Ab Flipse op een prachtige studie naar de vruchtbare kruisbestuiving van 'Roomschen en gereformeerden' bij de vorming van een christelijk wetenschapsideaal aan het einde van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw. Zij stimuleerden elkaar in een emancipatiebeweging die succesvol was.

Wat is je persoonlijke positie als het gaat om christelijke wetenschap? Waarom ging je (bijvoorbeeld) aan de EH en de VU studeren?

Mijn eerste interesse is die van de wetenschapshistoricus die probeert te begrijpen hoe het debat in Nederland verlopen is en waarom hier het merkwaardige idee van 'christelijke wetenschap' ontstaan is en zo lang het debat heeft gedomineerd. Ik heb in het verleden de relatie geloof-wetenschap wel meer als een persoonlijk 'probleem' ervaren: iets wat 'opgelost moet worden'. Ik bekijk het nu wat afstandelijker. De EH richtte zich destijds, tweede helft jaren negentig, nog vrij nadrukkelijk op de verhouding tussen geloof en wetenschap. Ik heb een aantal interessante vakken gevolgd, zoals wetenschapsgeschiedenis, waar ik in feite nu weer mee bezig ben. En ik heb bij filosofie kennism gemaakt met de Wijsbegeerte der Wetsidee (WdW in het vervolg). Ook het creationisme waarvoor de EH in de jaren zeventig zo'n beetje was opgericht, was in mijn tijd nog niet geheel verdwenen. Ik had op de middelbare school al wel wat klassiekers van Ouweneel gelezen, en het was me eigenlijk toen al wel duidelijk dat dat weinig met echte wetenschap te maken had, maar vooral met een grote fantasie. Op de EH heb ik me er dan ook vooral vrolijk om gemaakt.

Wel raakte ik door het onderwijs op de EH steeds meer geïntrigeerd door de rijkdom van de gereformeerde, neocalvinistische traditie. Ik ben vervolgens natuurkunde gaan studeren aan de VU, een studie die je natuurlijk ook elders kunt doen, maar ik wilde graag naar de VU, om daar ook vakken bij andere studies te volgen, zoals filosofie. Uiteindelijk ben ik in de wetenschapsgeschiedenis terecht gekomen, waar ik veel van de ideeën waarmee ik eerder kennis maakte historisch ging bekijken. Pas toen heb ik begrepen hoe ik ze moet plaatsen.

Geef eens een voorbeeld.

Ik zie nu bijvoorbeeld dat het ideaal van 'christelijke weten-

schap' rond 1900 een manier was om grip te krijgen op de moderne wetenschap. Maar al vrij snel hebben natuurwetenschappers – terecht – erkend dat het te radicaal was. Daarna heeft het discussiëren hierover vooral voor verwarring gezorgd en een vruchtbaar debat over geloof en wetenschap in gereformeerde kring eerder geblokkeerd dan gestimuleerd.

Hoe zag het wetenschapsideaal van de gereformeerden eruit rond 1900?

De gereformeerden, of beter de neocalvinisten wilden een christelijke wetenschap ontwikkelen naast de liberale. Wat hield dat in? In de eerste plaats moest christelijke wetenschap uitgaan van eigen beginselen, waardoor een verbinding kon worden gelegd tussen wetenschap en geloof. Tegelijk werd erkend dat christenen en niet-christenen een breed gebied delen waarin 'de natuur ons zelf de weg leert'. Op het gebied van 'meten en wegen' kun je je niet onderscheiden. Vandaar dat Kuyper ook aangaf dat 'de wig van het beginsel moeilijk in het deurpaneel van de natuurkunde is te drijven.' Tegelijk was er een grote onvrede met een mechanische benadering van de natuur in de negentiende eeuw. Gereformeerden en katholieken vonden elkaar in een teleologische benadering van de wetenschap. De schepping is geen machine, maar een organisme. Een organisme heeft een doel. De gereformeerde theoloog Bavinck roemde het vele werk dat op wetenschappelijk terrein door 'Roomsche geleerden' reeds was gedaan.

Wat was het ideaal van de katholieken?

Net als de gereformeerden bestreden de katholieken de opvatting dat er een conflict bestond tussen geloof en wetenschap. Binnen het neothomisme werd de moderne wetenschap positief gewaardeerd en er werd benadrukt dat er harmonie tussen wetenschap en geloof kon bestaan. Volgens Thomas van Aquino was de ratio een door God gegeven instrument dat tot

God zou leiden. De rede kon echter ook dwalen, en daarom moest ze zich oriënteren op de openbaring. In dat verband spraken ook de katholieken over christelijke wetenschap.

Waaruit kwam het gedeelde christelijke ideaal voort?

Het was een reactie op de grote veranderingen die zich in de negentiende eeuw in de wetenschap hadden voltrokken. Die veranderingen waren reëel: gedurende de negentiende eeuw was de moderne natuurwetenschap ontstaan als specialistische, professionele activiteit, die niet meer primair werd beschouwd als onderzoek van Gods schepping en werd gelegitimeerd door religieus geloof. Geloof en wetenschap werden geacht gescheiden te blijven en werden soms gepresenteerd als inherent vijandig aan elkaar. De neocalvinisten en neothomisten stonden niet afwijzend tegenover de verzelfstandiging van allerlei cultuurgebieden gedurende de negentiende eeuw, waaronder de wetenschap. Maar tegelijkertijd hielden zij vast aan de overtuiging dat alles in het leven in verband stond met het geloof: 'geen duimbreed'. Hier zit een zekere spanning tussen, maar op sommige terreinen leverde dit interessante nieuwe visies op: bijvoorbeeld in de politiek. Op het gebied van de natuurwetenschap lukte dat minder.

Hoe zou je die spanning willen omschrijven?

Positief is dat neocalvinisten en neothomisten een scherp oog hadden voor de veranderingen die in de negentiende eeuw waren ingetreden: er was echt iets fundamenteels veranderd, wetenschap was veel zelfstandiger geworden, en dit leidde soms ook tot wetenschapsoverschating, zo merkten ze terecht op. Maar hun alternatief hinkt te veel op twee gedachten. Het erkent de zelfstandigheid van de moderne wetenschap, maar is uiteindelijk toch een terugkeer naar een ouder wetenschaps-

ideaal, waarin begrippen als 'teleologie' en ontwerp centraal stonden, een vorm van natuurstudie die niet voor niets was verlaten.

Hoe waardeert u nu die pogingen om tot christelijke wetenschap te komen?

Neocalvinisten en neothomisten waren, mijns inziens, te negatief over veel ontwikkelingen in de negentiende eeuw. Deze werden vooral gezien als uitvloeisel van de ideeën van de Franse Revolutie. Daarom wisten ze zich ook niet goed raad met Darwins evolutietheorie, die immers in die periode was ontstaan en ook het stempel van revolutie kreeg: een rebelse poging om van God af te komen in de wetenschap.

In hoeverre speelde een Calimerocomplex een rol, bijvoorbeeld het niet benoemen tot hoogleraar van christelijke intellectuelen als Groen van Prinsterer en Da Costa?

Dat speelde aanvankelijk zeker een rol, misschien nog wel meer bij katholieken dan bij gereformeerden. Katholieken waren lange tijd achtergesteld geweest in Nederland, en zwaar ondervertegenwoordigd aan de universiteiten. Rond 1900 wilden zij meedoen in de wetenschap, zich emanciperen. Daarnaast was er echter een offensiever streven: men wilde niet alleen meedoen, maar de wetenschap ook omvormen vanuit de eigen ideologie. Aanvankelijk was het offensieve streven vooral bij de gereformeerden sterk, en dachten de katholieken meer in termen van emancipatie. Later worden ook de katholieken zelfverzekerder en offensiever en verdwijnt het Calimerocomplex. De toon in katholieke kring is in het interbellum triomfalistisch: men streeft naar herkerstening en herkatholisering van cultuur en wetenschap.

Katholieken waren lange tijd achtergesteld geweest in Nederland, en zwaar ondervertegenwoordigd aan de universiteiten

Klopt de stelling *im Grossen und Ganzen* dat christelijke natuurwetenschappers veel minder in het ideaal van christelijke wetenschap zijn geïnteresseerd dan theologen en 'leken'?

Tegenwoordig is dat zeker het geval. Maar wat mij eigenlijk meer verbaast is dat in de door mij onderzochte periode, de jaren 1880-1940, de natuurwetenschappers hier juist wél in geïnteresseerd waren, en ook enthousiast waren over dit ideaal. Natuurlijk dachten ze vaak wat pragmatischer dan theologen en andere niet-natuurwetenschappers: met de natuurwetenschap waarmee zij kennismaken aan de universiteiten bleek vaak toch veel minder mis dan de voormannen hun voorhielden. Niet overal hoefde een alternatief voor ontwikkeld te worden. Maar ze bleven wel met het ideaal bezig. Op de een of andere manier reikte het hun toch iets aan wat ze nodig hadden om geloof en wetenschap te verbinden.

In de loop der tijd, vooral in het interbellum, raakten gereformeerde natuurwetenschappers wel wat sceptisch over het ideaal. Het leverde erg weinig op, zo constateerden ze, en het ideaal bracht bovendien verdeeldheid. Katholieke natuurwetenschappers waren juist in deze periode zeer enthousiast over de mogelijkheden van een natuurwetenschap op neothomistische grondslag. De natuurwetenschap van deze periode, zowel de biologie als de natuurkunde, stond immers ook voor allerlei onopgeloste problemen, en verkeerden volgens sommigen zelfs in crisis. De eigen neothomistische natuurfilosofie leek hier een uitweg te wijzen.

Vanaf de jaren vijftig veranderde de discussie van karakter. Christelijke wetenschap werd een begrip dat los kwam te staan van de wetenschappelijke realiteit. Je kunt er eindeloos over discussiëren en filosoferen, maar in de praktijk bestaat er – in ieder geval op het gebied van de natuurwetenschap – maar één wetenschap.

De reden dat gereformeerden en katholieken zo enthousiast waren over de christelijke wetenschap, en zo kritisch over de 'liberale wetenschap', was dat ze deze laatste niet los konden en wilden zien van alle maatschappelijke en religieuze veranderingen die in de negentiende eeuw waren opgetreden. Daar zit wel wat in; maar ook al ontstaat een theorie binnen een bepaalde context, dan nog moet zij uiteindelijk los daarvan beoordeeld worden.

Kuyper had oog voor de zelfstandigheid van de wetenschap, die een eigen methode had. Waarom dan toch dat streven naar een christelijke natuurwetenschap?

Dat kwam door de brede opvatting van wetenschap die hij daarnaast had: uiteindelijk mocht wetenschap niet blijven staan bij 'meten en wegen', maar moest het in de wetenschap ook om de grote vragen van oorsprong, doel en wezen gaan en op dat vlak gaven 'wetenschapsgelovigen' en christenen verschillende antwoorden.

In tegenstelling tot de katholieken hadden de gereformeerde natuurwetenschappers geen uitgewerkt systeem ter beschikking, schrijf je. Waarom voldeed de WdW niet?

Ten eerste kwam de WdW eigenlijk te laat: de natuurwetenschappers hadden toen al enkele decennia lang eigen ideeën ontwikkeld. Uiteindelijk zagen sommige natuurwetenschappers in de jaren dertig wel wat in de WdW, maar velen konden er niets mee of waren kritisch. In het algemeen kun je zeggen dat het een te radicale visie op de wetenschap was. In feite moest alle wetenschap van de afgelopen eeuwen opnieuw worden gedaan. Dat is niet realistisch.

Hoe uniek is de Nederlandse situatie? In de zuidelijke Europese landen is het katholicisme en thomisme toch lang dominant geweest.

Het neocalvinisme is een Nederlands product en een unieke visie op de relatie tussen geloof en wetenschap. Geestverwante orthodox-protestanten, bijvoorbeeld in Princeton, waarmee ook contacten werden onderhouden, gingen op een andere manier met wetenschap om. Neocalvinisme is een heel eigen poging om de moderne wetenschap te verbinden met het orthodoxe geloof.

Het Nederlandse neothomisme vertoont inderdaad veel overeenkomsten met het denken in bijvoorbeeld Leuven. Maar het heeft door de wisselwerking met het neocalvinisme ook eigen accenten gekregen: het stelde zich meer antithetisch op tegenover de bestaande wetenschap. Iemand als de natuurfilosoof Petrus Hoenen S.J. ging erg ver in zijn kritiek op de toenmalige natuurkunde; hij wilde in plaats daarvan een natuurkunde op neothomistische grondslag. Hij onderscheidde zich daarmee van neothomisten in het buitenland.

De kritiek van Kuyper en Dooyeweerd dat wetenschap altijd levensbeschouwelijk bepaald is, is later gemeengoed geworden in de wetenschapsfilosofie: de bril die je opzet bepaalt wat je ziet.

Ik denk niet dat het op die manier helemaal gemeengoed is geworden. Wel is er meer oog gekomen voor het feit dat wetenschap niet 'neutraal' is. Men realiseert zich nu dat wetenschap meer is dan theorieën, dat wetenschap als activiteit onderdeel is van een bredere cultuur, dat er allerlei maatschappelijke belangengroepen invloed hebben op wetenschap, dat wetenschappelijke resultaten de uitkomst zijn van onderhandelingen, dat demarcatie van wetenschap en niet-wetenschap problematisch is, et cetera. Maar 'levensbeschouwelijk bepaald' is met een al een religieuze duiding van die niet-neutraliteit.

Neocalvinisten en

neothomisten waren, mijns

inziens, te negatief over veel

ontwikkelingen in de

negentiende eeuw

En verder: wat moet de conclusie zijn van deze wetenschapsfilosofische, -sociologische en - historische inzichten? Uiteindelijk zal wetenschap juist zo georganiseerd moeten worden dat die factoren zo weinig mogelijk van invloed zijn op de eindresultaten; je hoeft ze niet te verzwijgen, maar je moet de resultaten wel kunnen delen met mensen met een andere levensovertuiging. Inzicht in die belangen en verbanden waarbinnen wetenschap functioneert is dus heel belangrijk, maar je moet er niet de conclusie aan verbinden dat je elke willekeurige bril maar op kunt zetten.

De VU-filosoof Vollenhoven streefde naar een reformatie van de wetenschap. Dit streven komt ook met zoveel woorden voor in de statuten van de Vereniging voor Calvinistische Wijsbegeerte (de huidige Vereniging voor christelijke filosofie). Wat is de achterliggende gedachte om de Vereniging niet bij je onderzoek te betrekken?

De vereniging is opgericht in 1935, en komt dus pas helemaal aan het eind in beeld. Aanvankelijk was van de natuurwetenschappers vooral de bioloog J.H. Diemer actief in deze vereniging. Aan hem geef ik in mijn boek ook aandacht. Het zou interessant zijn systematische te kijken wat er in de vereniging

aan bezinning op de natuurwetenschap heeft plaatsgevonden. Het is bijvoorbeeld interessant dat na de oorlog de bioloog J. Lever en de geoloog J.R. van de Fliert allebei in de Vereniging voor Calvinistische Wijsbegeerte actief waren. En dat juist zij het debat over geloof en natuurwetenschap in gereformeerde kring eindelijk breder op gang wisten te brengen.

In een lezing op een congres in 2011 heb je betoogd dat het creationisme niet uitsluitend een door de EO-geïmporteerde Amerikaanse afwijking was, maar dat het een gereformeerde voedingsbodem had. Hoe ligt die relatie?

Ik heb laten zien dat theologen als Aalders, Hepp en Ridderbos in feite al in de jaren twintig en dertig op het spoor van het creationisme zaten. Zij zochten naar een concrete invulling van het ideaal van christelijke wetenschap en gingen daarvoor te rade bij Amerikaanse creationistische auteurs. Dit was hun manier om invulling te geven aan het ideaal van christelijke wetenschap. Tegelijkertijd heb ik laten zien dat ook in de jaren dertig andere gereformeerden niets in dit creationisme zagen. Dat gold voor de meerderheid van de natuurwetenschappers, en het was ook de lijn van Diemer en de WdW.

Je laat in diezelfde lezing zien dat die 'tweede creationistische golf' die later door de EO werd uitgedragen, begon in de vrijgemaakt-gereformeerde kerken. Net als in de tijd van Kuyper was er een sterke relatie met zuilvorming. Bij de oprichting van vrijgemaakte middelbare scholen wilde men de jeugd wapenen. De vrijgemaakte uitgeverij De Vuurbaak publiceerde het boek van Morris *De Evolutieleer, een theorie op haar retour* en een andere vrijgemaakte uitgever bracht *De Zondvloed* van Rehwinkel uit. Hiertegen rees veel verzet van zowel theologen als natuurwetenschappers. Waarom toch dat succes?

Ondanks de theologische bezwaren die bijvoorbeeld waren geuit door J. Kamphuis, sympathiseerden veel gewone kerkgangers met het creationisme. Blijkbaar sloot het voldoende aan bij de geloofsbeleving van veel vrijgemaakten. Ergens leefde nog het oude ideaal dat gereformeerden een eigen wetenschap behoorden te ontwikkelen. Het creationisme diende zich nu aan als deze eigen, christelijke wetenschap. Verder was ook belangrijk dat men in confrontatie met buitenstaanders niet meer met lege handen hoefde te staan. Zo wees de prominente vrijgemaakte politicus P. Jongeling in het befaamde televisie-interview met Godfried Bomans in 1971, op de 'bekwame wetenschapsmensen als professor Morris, professor Rehwinkel en vele anderen' die de evolutietheorie afwezen.

Intellectuele kritiek kwam vooral van Lever en Van de Fliert en van anderen uit WdW-kring. Wat was hun bezwaar?

Lever en Van de Fliert waren gevormd in de gereformeerde studentenvereniging SSR. Daar had men nooit iets gezien in het creationisme. Vooral Van de Fliert heeft zich herhaaldelijk zeer kritisch uitgelaten en meende dat creationisten 'pseudo-wetenschap' uitdroegen, waarvan ze ten onrechte dachten dat die overeenkwam met de bijbel. In feite, zo stelde Van de Fliert, hadden ze deze ideeën eerst zelf in de bijbel ingelezen. Ze deden dus noch recht aan de bijbel, noch aan de wetenschap. Overigens hebben anderen het creationisme wel degelijk

verbonden met de WdW, bijvoorbeeld de Nederlands-Zuid-Afrikaanse bioloog J.J. Duyvené de Wit.

Binnen de kring van de WdW hebben altijd verschillende opvattingen bestaan over de evolutietheorie, maar ik heb de indruk dat het van een systematische doordenking nooit is gekomen. WdW'ers hebben zich van tijd tot tijd wel gemengd in het publieke debat over de evolutietheorie, dat steeds verder gepolariseerd raakte. Iemand als Popma vroeg zich af 'Waar blijven de voorvragen', maar tot eigen stellingname kwam het niet. Pas recent is de handschoen opgepakt door J. Klapwijk met zijn studie over emergente evolutie.

Ouweneel en anderen hebben het creationisme vaarwel gezegd, het is alleen nog wel springlevend. Hoe verklaar je dat?

Er is inderdaad, wat je zou kunnen noemen een 'derde creationistische golf' gaande. Deze voltrekt zich binnen de reformatische zuil, waar men eerder veel meer reserves had bij het creationisme. Dit houdt verband met ontwikkelingen binnen de zuil en de plaats van die zuil in de samenleving. Het wordt met succes uitgedragen via het blad *Weet* en ook in het *Reformatisch Dagblad*. En dat alles met gebruikmaking van de Kuypriaanse geest die men honderd jaar lang heeft verfoeid. Hoe ironisch!

Het probleem geloof-wetenschap interesseert de meeste christelijke wetenschappers geen fluit. Is dat jammer?

Ja, dat is jammer. Dit geldt overigens niet alleen voor christelijke wetenschappers en voor de relatie wetenschap-geloof, maar geldt de bredere reflectie op wetenschap binnen onze cultuur. Wetenschap is zeer specialistisch geworden, en het is voor wetenschappers nuttig om ook een brede blik te houden. Uiteindelijk komt dat ook de wetenschap zelf ten goede.

Is de enige positie die nog kans lijkt te hebben die van de persoon van de christelijke wetenschapper waarin geloof en wetenschap samenkomen?

Ongetwijfeld is dat de beste houding op dit moment: geen krampachtig zoeken naar een verbinding tussen geloof en wetenschap waar die er niet is. Dit lijkt me echter niet het eindpunt, maar een startpunt voor de bezinning.

Studie van de relatie tussen geloof en wetenschap kan namelijk wel veel inzichten opleveren. En dat kan vanuit allerlei perspectieven: historisch, filosofisch, psychologisch, sociologisch. Dat maakt je ervan bewust hoe subtiel en complex de verhouding tussen geloof en wetenschap is. Dat is het soort onderzoek waarmee christelijke universiteiten als de VU zich vandaag zouden kunnen onderscheiden.

Naar aanleiding van

Ab Flipse, *Christelijke wetenschap; Nederlandse rooms-katholieken en gereformeerden over de natuurwetenschap, 1880-1940*, Hilversum, 2014

